

В. А. ДОБРОВОЛЬСЬКА

Херсонський державний технічний університет

ПОЛІТИКА МІСТ У СПРАВІ РОЗВИТКУ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ на початку ХХ століття

На початку ХХІ століття Україна виступає на світовій арені як незалежна, демократична, правова держава. Для неї важливим завданням є створення умов для рівноправного розвитку усіх її громадян. Про успішність цієї політики свідчить ставлення суспільства до жінок та їхніх прав, діяльність жіноцтва у громадському житті і на політичній арені, що, у свою чергу, наголошує на необхідності та важливості наукової розробки гендерної проблематики взагалі і жіночої зокрема.

Провідниками гендерної політики держави є органи місцевої влади, бо від їхньої діяльності залежить успішність державної політики. Саме тому буде корисним вивчення досвіду діяльності міст по створенню умов для навчання жіноцтва Півдня України на початку ХХ століття.

Автор статті торкається основних моментів діяльності жіночих навчальних закладів (початкових, середніх, професійних, вищих) Півдня України на початку ХХ століття, з'ясовуючи роль громадськості та влади міст, приватних осіб у справі розвитку жіночої освіти. В українській історіографії ця проблема досліджена недостатньо. Становищу жінок у Російській імперії та їхній боротьбі за освіту присвячена праця М. Богачевської-Хомяк [1]. Монографія І. Добрянського і В. Постолатія присвячена дослідженню місця громадської та приватної ініціативи в розвитку освіти України, але жіноча освіта, особливо на Півдні України, окремо не розглядається [2]. Допомагає у розкритті проблеми праця, в якій показані кількісний та якісний склад населення українських губерній [3]. Вивчення фондів з історії освіти Державного архіву Запорізької області (ДАЗО), Державного архіву Миколаївської області (ДАМО), Державного архіву Одеської області (ДАОО) дає можливість з'ясувати умови існування жіночих шкіл Півдня України на початку ХХ століття, види шкіл та ставлення до них місцевої влади, громадськості міст [5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12]. Метою даного дослідження є спроба висвітлити умови існування жіночих шкіл Російської імперії, розглянути мережу початкових, середніх, професійних, вищих шкіл для жіноцтва Півдня України на початку ХХ століття, з'ясувати діяльність влади та громадськості міст, приватних осіб у справі розвитку освіти, проаналізувати роль зазначених закладів у житті жінок.

XX століття — це період еволюції становища жіноцтва від неправоздатності до повного зрівняння в правах із чоловіками. Початком змін у ставленні до жіночої частини населення стали демократичні реформи 60-х років XIX століття. Зокрема, постановою від 14 січня 1871 року жінок допустили на службу в громадські та урядові установи, що відкрило шлях до педагогічної, медичної та іншої діяльності. Цей прогресивний крок змусив уряд серйозно поставитися до створення мережі жіночих загальноосвітніх і професійних шкіл. До того ж українське жіноцтво боролось за право на освіту на всіх рівнях: їхні вимоги стосувалися середньої освіти, допущення до університетів і відкриття початкових шкіл для селян [1, с. 45].

Школа Російської імперії взагалі та українських губерній зокрема була формально проголошена безстановою, але фактично в середніх та вищих навчальних закладах вчилися діти заможних батьків. Школи належали різним відомствам: синоду, відомству закладів імператриці Марії, міністерствам народної освіти, фінансів, внутрішніх справ, земельних справ та ін. Крім того, школи поділялися на державні й відомчі, громадські та приватні. Найчастіше ініціатива їх відкриття належала громадськості та органам місцевого самоврядування, благодійним організаціям, товариствам або приватним особам [2, с. 46–47].

На початку XX століття потреба в жіночій початковій освіті на Півдні України (Катеринославська, Таврійська, Херсонська губернії) була незначною порівняно з неписьменністю більшої частини населення імперії. За даними перепису 1897 року, відсоток письменних обох статей на Півдні України розподілявся таким чином: Катеринославська губернія — 31,5 % грамотних чоловіків і 10,8 % грамотних жінок; Таврійська — відповідно 36,9 % і 17,8 %; Херсонська — 35 % і 16,3 % [3, с. 301].

Найбільш поширеними типами початкової школи були одно- та двокласні училища міністерства народної освіти (МНО) з три- і п'ятирічним строком навчання, більшість з яких була зі спільним навчанням хлопців та дівчат. обов'язковими предметами викладання були Закон Божий, російська мова, арифметика; у двокласних додатково вивчали історію та географію Російської імперії, природознавство, креслення, церковні співи.

Дівчата могли здобувати освіту і в початкових навчальних закладах синоду: церковно-приходських школах (строк навчання 3–4 роки) і школах грамоти (2 роки). Метою цих шкіл було «поширення в народі освіти в душі православної віри і церкви».

На початку XX століття помітним явищем були земські початкові школи — однокласні (трирічні) та двокласні (чотирирічні). Земські вчителі розширювали міністерську програму, додатково викладаючи гімнастику, співи, ремесла (кравецтво, городництво, ткацтво, садівництво, столярство, ковальство та ін.) [4, с. 67]. Ці безплатні передові школи внесли вагомий вклад у справу поширення початкової освіти, особливо серед сільського населення.

Незважаючи на те, що початкові школи належали різним міністерствам та відомствам, усе ж таки розвиток їх залежав від підтримки місцевої влади, в першу чергу, фінансової.

Яскравим прикладом цього є діяльність шкіл грамоти, що належали синоду, але були повністю залежними від громадської та приватної підтримки. Так, у 1908 році 14 миколаївських шкіл грамоти працювали за рахунок: субсидії миколаївської управи (10 384 крб на рік), земства (2 500 крб), морського відомства (2 500 крб), платні за навчання (3 крб за рік від кожного учня — 3000 крб за рік), приватних пожертвувань (300 крб).

Крім міської влади, піклувалися про школи і міські товариства. Так, на початку XX століття у Миколаївському градоначальстві функціонувало дев'ять міністерських однокласних шкіл змішаного типу, що розташовувалися у власних будинках, побудованих на кошти міського товариства (одна школа — на кошти міської управи) [5, арк. 27 — 52].

Місцева влада, громадськість міст та меценати охоче вкладали кошти в середню освіту, яку здобували їхні діти. Дівчата мали можливість здобути середню освіту в гімназіях, прогімназіях, епархіальних училищах, професійних школах. Найбільш популярною серед населення була гімназія, випускницям якої було відкрито шлях до вищих навчальних закладів. До цих закладів приймали дітей віком 9–10 років із початковою освітою. У гімназіях викладали Закон Божий, російську мову і літературу, історію, математику, географію, церковно-слов'янську, латинську, французьку (німецьку) мови, малювання, рукоділля, музику, співи, танці.

Платня за навчання була головним джерелом утримання цих закладів. Так, у 1908 році вона коливалася в середньому від 70 крб (у державних) до 115 крб за рік (у приватних) [6, арк. 21, 65]. Для порівняння: хліб коштував 2–3 коп., корова — 15 крб.

Значну допомогу надавала місцева влада. Наприклад, у 1908/09 навчальному році Одеська маріїнська жіноча гімназія отримувала в результаті збору платні за навчання 25 000 крб, від держави — 1 500 крб, місцевої влади — 14 000 крб [7, арк. 21, зв.].

При гімназіях, що утримувалися за рахунок земств, місцевої влади, товариств і приватних осіб, діяла попечительська рада, що складалася з представників місцевої влади. Цей орган займався фінансово-господарськими справами гімназії. Так, попечительська рада Олександрівської (зараз м. Запоріжжя) міської жіночої гімназії у 1903 році складалася з 12 осіб переважно дворянського та купецького стану, представників еліти міста. Серед попечителів були олександрійський повітовий предводитель дворянства граф І. Канкрін, міський голова Ф. Мовчановський [7, арк. 2].

Присутність таких високопоставлених осіб у керівництві гімназією дозволяла їй отримувати щорічно грошову допомогу від міста. Була розвинута

і практика благодійницької діяльності. Наприклад, графиня В. Канкріна за шість років знаходження на посаді попечительки гімназії надала значні матеріальні пожертвування цій школі – 2 894 крб [8, арк. 2, 5, зв.].

На початку ХХ століття перед урядом виникла нагальна потреба забезпечити жінок професійною освітою. Жіноцтво обирало напрямки своєї майбутньої діяльності. Перший напрямок (педагогічний) був представлений вчительськими семінаріями, церковно-вчительськими школами, двокласними вчительськими школами, педагогічними класами і курсами при жіночих парафіяльних училищах. Другий (медичний) представляли фельдшерські, акушерсько-фельдшерські, зуболікарські школи. Третій напрямок (комерційний) – торговельні класи, початкові комерційні школи, комерційні училища і курси комерційних знань. Четвертий (сільськогосподарський) представляли сільськогосподарські училища, сільськогосподарські курси при гімназіях. П'ятий (мистецький) – музичні школи, музичні класи і курси, школи малювання та ін.

Дуже популярними серед дівчат були професійні школи (частіше приватні). Наприклад, у першому десятилітті ХХ століття в Одесі діяло приватне міське жіноче професійне училище 2-го розряду МНО. Ця школа надавала загальну освіту і додатково навчала ремеслам: вишиванню, шиттю білизни, кравецтву, чищенню мережива і пранню тонкої білизни. По закінченні трирічного навчання дівчата отримували звання підмайстрині дамсько-кравецького ремесла. Ця школа мала власний будинок, побудований місцевою владою, та існувала за рахунок платні за навчання (20 крб за рік з кожної учениці) і, головне, на кошти міської управи [9, арк. 6 – 11].

У різних містах діяла велика кількість благодійних організацій, що відкривали нові школи, притулки для сиріт, сплачували за навчання найбідніших учнів, організували бібліотеки-читальні. Тільки у Миколаєві у 1902 році діяла 31 зазначена організація. Більшість з них піклувалися про підвищення рівня освіти: товариство допомоги незаможним особам, які прагнуть до навчання, людинолюбне товариство при римсько-католицькій церкві, комітет попечительства про народну тверезість і т. ін.

У зазначений період стан вищої освіти в Україні був незадовільний. Жіноцтво не мало доступу до університетів і технічних вузів. Тому на початку минулого століття жінки здобували вищу освіту на вищих жіночих курсах. Центром вищої жіночої освіти на Півдні України була Одеса. Тут з 1906 року працювали вищі жіночі курси, а з 1910 року – вищі медичні курси.

В історії розвитку системи вищої жіночої освіти помітне місце займають громадські діячі, викладачі вузів, представники благодійних організацій міста.

У роботі Одеських вищих жіночих курсів (ОВЖК) активну участь брала наукова еліта Новоросійського університету. До того ж курси відкрилися завдяки

клопотанню професорів цього вузу – Є. Щепкіна, І. Слешинського, М. Ланге (з 1906 року – директор курсів).

Чотирирічні ОВЖК працювали у складі двох факультетів – історико-філологічного та фізико-математичного, у 1908/09 навчальному році відкрито ще один факультет – юридичний. Більшість викладачів курсів були одночасно викладачами Новоросійського університету. Так, М. Ланге викладав на курсах психологію та філософію, І. Слешинський – математику, Є. Щепкін – середньовічну та нову історію, Е. фон-Штерн (з 1908 року – директор) – давню історію, А. Деревецький – античну літературу і латинську мову та ін. [10, арк. 1–2].

Педагогічний склад цих всестанових курсів намагався підтримати обдарованих найбідніших курсисток, бо платня за навчання була досить високою – 150 крб за рік. Так, у 1909 році звільнено 15 % слухачок від платні за навчання на суму 30 487 крб 50 коп. [11, арк. 15].

Заможні представники громадськості міста займалися благодійницькою діяльністю. Вони давали кошти для заснування стипендії для бідних, але сумлінних дівчат. Наприклад, у 1907 році одна дівчина отримувала стипендію (100 крб), засновану дружиною члена одеського суду А. Тахчогло, через два роки – стипендію, засновану громадським діячем А. Бродським [12, арк. 8, зв.].

Ці курси являли собою яскравий приклад педагогічного ентузіазму, суспільної активності й яскраво демонстрували потребу та бажання жінок у здобутті вищої освіти.

Таким чином, в історії розвитку системи жіночої освіти Півдня України на початку ХХ століття помітне місце займають представники міст: місцева влада, громадськість міста, представники благодійних організацій, викладачі навчальних закладів. Уряд Російської імперії ефективно використовував місцеву ініціативу по забезпеченню фінансової та організаційної підтримки жіночих навчальних закладів.

Зібраний матеріал може стати в пригоді для дослідження комплексної проблеми формування та розвитку жіночих навчальних закладів в Україні.

Література:

1. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884 – 1939. – К., 1995. – 424 с.
2. Добрянський І. А., Постолатій В. В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець ХІХ – початок ХХ століття). – Кіровоград, 1998. – 143 с.
3. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали: Довідник/ За ред. В. Ф. Панібудьласки. – Ч. І. – С. 301.

4. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1904 г. – Херсон, 1906. – 147 с.
5. Державний архів Миколаївської області (ДАМО). – Ф. 216. – Оп. 1. – Спр. 1306. – Арк. 27 – 52.
6. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 42. – Оп. 35. – Спр. 2312. – Арк. 21, 21 зв., 65.
7. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 2.
8. ДАЗО. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 2, 5, зв.
9. ДАМО. – Ф. 216. – Оп. 1. – Спр. 1155. – Арк. 6 – 11.
10. ДАОО. – Ф. 334. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 1–2.
11. ДАОО. – Ф. 334. – Оп. 3. – Спр. 7653. – Арк. 15.
12. ДАОО. – Ф. 47. – Оп. 35. – Спр. 458. – Арк. 8, зв.